UOT:330.34; 330.35

İQTİSADİ İNKİŞAF VƏ ONUN ÖLÇÜLMƏSİ

A.V. İSMAYILLI
Bakı Mühəndislik Universiteti

Müasir dövrdə İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas hədəflərindən biri davamlı iqtisadi inkişafı təmin etməkdir. İqtisadi inkişaf isə iqtisadi artımı da öz daxilinə alan geniş bir anlayışdır. Bu məqalədə iqtisadi inkişaf və onun hesablanması yolları ələ alınmışdır.

***Açar sözlər**: İqtisadi inkişaf, iqtisadi artım, insani inkişaf indeksi, davamlı iqtisadi inkişaf, alıcılıq qabiliyyəti pariteti*

İqtisadi inkişaf - iqtisadiyyat və istehsal qüvvələri, təhsil, elm və mədəniyyətin, insanların həyat səviyyəsinin müntəzəm olaraq keyfiyyət və struktur baxımından müsbət istiqamətdə dəyişməsi ilə xarakterizə olunan iqtisadi prosesdir. İqtisadi inkişaf həm də ictimai əlaqələrin inkişafını nəzərdə tutur və buna görə də tarixən formalaşmış texnoloji və maddi nemətlərin bölgüsünün müxtəlif sistemlərində bir-birindən fərqlənir.

İqtisadi inkişaf anlayışı

İqtsadi inkişaf fikri iqtisadiyyat elmində həm çox köhnə həm də çox yeni fikirdir. II dünya müharibəsindən sonra başda iqtisadçılar olmaqla elm adamları və siyasətçilərin maraq dairəsində olan əsas mövzu iqtisadi inkişaf olmuşdur. Müharibədən sonra diqqətlər Avropa ölkələri, şimali Amerika və Yaponiya iqtisadiyyatının sənayeləşmə səviyyəsinə çata bilməyən "kasıb" ölkələrə köklənmişdir. Asia, Afrika, Latın Amerika və Avropanın bəzi ölkələrinin (sənayeləşmiş qərb ölkələrindən adam başına düşən gəlirə görə geri qalan ölkələr) keçdiyi bu prosesi ifadə etmək üçün isə "iqtisadi inkişaf" terminindən istifadə edirik. Biz ölkələrin bir qismini "inkişaf etməkdə olan" ölkələr, digər qismini isə "inkişaf etmiş" və ya "sənayeləşmiş"(müzakirələrə baxmayaraq) ölkələrə ayırırıq.

Artım və inkişaf. Uzun illər bir çox iqtisadçı iqtisadi artımın göstəricisi olan adam başına düşən gəliri iqtisadi inkişafı göstərmək üçün istifadə etdi. Daha sonra Səudiyyə Ərəbistan kimi neft ixracat edən ölkələrdə iqtisadi struktur dəyişmədən əhalinin gəlirləri gözə çarpacaq həddə artdı. Braziliya kimi digər ölkələrdə isə struktur dəyişikliyi təmin edilməsinə baxmayaraq əhalinin böyük bir qismi ilə bu irəliləyiş "paylaşıla" bilinmədi. Qana kimi digər ölkələrdə isə iqtisadi irəliləmə dayandı və ya hətta geriləd. Bu anormallıqlar iqtisadi artım yerinə iqtisadi inkişaf anlayışının daha çox araşdırılması məcburiyyətini ortaya çıxardı.

Iqtısadı artım sadəcə ümumi daxili məhsuldakı (ÜDM) artımı ifadə edir. Daha dar mənada iqtisadi artım iqtisadiyyatdakı rəqəm artışlarını göstərir. İqtisadi inkişaf isə istehsal və texnologiyada ortaya çıxan dəyişmə ilə birlikdə iqtisadi və sosial inkişafı əhatə edir.

İqtisadi inkişaf böyük ölçüdə əmtəə və xidmətlərin istehsalı və satışını ifadə etsədə, bununla birlikdə iqtisadiyyatın vətəndaşlarına daha uzun ömür, təhsil və yaxşı iş tapmaq imkanlarını təmin etməsini özündə ehtiva edir. Həmçinin bir ölkənin sosial – mədəni və siyasi vəziyyətini də buna daxil edirik.

Henry Bruton iqtisadi inkişafa şoklara qarşı elastik, dəyişən və həssas, iqtisadi artım üçün fürsət yaradan və reaksiya verən, və özlüyündə davamlı olaraq əhalinin rifahını artıran iqtisadiyyat kimi baxır.

İqtisadi inkişaf adam başına düşən gəlirin **davamlı artımı** ilə yanaşı, **istehsalın diversifikasiyası**, **mütləq yoxsulluğun** azaldılması və əhali üçün **iqtisadi fürsətlərin** yaradılmasını ifadə edir. Davamlı artım dedikdə uzun bir proses nəzərdə tutulur. Hansı ki, yerli torpaq və resurslara zərər verməməlidir. Çünki bu sonradan böhran ilə nəticələnə bilər. İstehsalın diversifikasiyası dedikdə yerli əmtəə və xidmətlərin çeşidlərinin artırılması nəzərdə tutulur. Bu eyni məhsuldan daha çox istehsal etmək demək deyil. Mütləq yoxsulluğun azaldılması dedikdə əhalinin ən yoxsul təbəqəsi ilə iqtisadi artımın paylaşılması nəzərdə tutulur. İqtisadi fürsətlər isə iş, istehlak və boş zaman seçiminin daha azad olmasını ifadə edir.

İqtisadi inkişafla sənayeləşmə və iqtisadi artımı eyni mənalı görən "**ənənəvi iqtisadi inkişaf**" yanaşması 1950 və 1960 – cı illər boyunca hakim olmuşdur. Daha sonra bu yanaşmanı haqlı, lakin qeyri-kafi qəbul edənlər "**təməl ehtiyaclar**" yanaşmasını irəli sürdülər. 1970 – ci illərdə olduqca məşhur olan yanaşma məsələnin yalnız iqtisadi baxımdan deyil, sosial, bəşəri və ətraf mühit baxımından ələ alınması ilə yerini "**davamlı inkişaf**" anlayışına buraxmışdır. Davamlı inkişaf "gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılaya bilmə bacarığını ortadan qaldırmadan, indiki nəslin ehtiyaclarını qarşılaması" dır. 1990 – cı

illərdə yeni bir anlayış "insan inişafı (insani gelişme)" ön plana çıxmışdır. İlk dəfə 1990 – cı ildə nəşr edilən "insanı inkişaf hesabatı"(HDR) insan mərkəzli inkişafa diqqət çəkmişdir. Birləşmiş millətlər inkişaf proqramı(UNDP), inkişafın artıq nə qədər artım ilə deyil, necə artım ilə dəyərləndirilməsi əsasında "İnsani inkişaf indeksini"(HDİ) ortaya çıxarmışdır. 1994 – cü ildə Birləşmiş millətlər inkişaf proqramı(UNDP) insani inkişaf hesabatında(HDR) yeni inkişaf strategiyasını adını "davamlı insani inkişaf" olaraq ifadə etmişdir. Bu yeni inkişaf anlayışı isə davamlı inkişaf və insani inkişaf anlayışlarını özündə birləşdirir.

Artıq iqtisadi inkişafın nə olduğu aydın olduğu üçün onun göstəricilərini ələ ala bilərik. Əsasən iqtisadi inkişafın göstəriciləri ümumi daxili məhsul(ÜDM) və adam başına düşən ÜDM, alıcılıq qabiliyyəti pariteti və insani inkişaf indeksidir.

Davamlı inkişaf anlayışı ortaya çıxdığı zamandan indiyə qədər davamlı inkişafın ən yaxşı şəkildə necə ölçüləcəyi müzakirə mövzusu olmuşdur. Əsas ölçü vahidi kimi də ÜDM müzakirələrin mərkəzindədir. Lakin ÜDM tam etibarlı mənbə olmaya da bilər. Çünki bəzi bazar xaricindəki xidmət və əmtəələr olur ki, bu da ÜDM – də öz əksini tapmır. Həmçinin ÜDM müxtəlif sosial və ətraf mühit problemlərini də görməyə imkan vermir.

Adam başına düşən gəlir(ABŞ dolları ilə) inkişafın ənənəvi ölçü vahididir. Adam başına düşən gəlir bir ölkənin gəlirlərinin adam başına ortalamasıdır və bölgələrdəki fərqlilikləri gizlədə bilir.

Adam başına düşən gəlirin 3 əsas problemi var :

1. Hər kəs bilir ki, dolların alıcılıq qabiliyyəti kasıb ölkələrdə varlı ölkələrdən daha çoxdur. Bu səbəbdən adam başına düşən gəlirin dollarla ifadəsi varlı və kasıb ölkələr arasındakı fərqi tam əks etdirə bilmir.

2. Əhalinin çox hissəsi kasıb olsa belə, zəngin kəsimin gəlirləri sayəsində ÜDM yüksək səviyyə çıxa bilər.

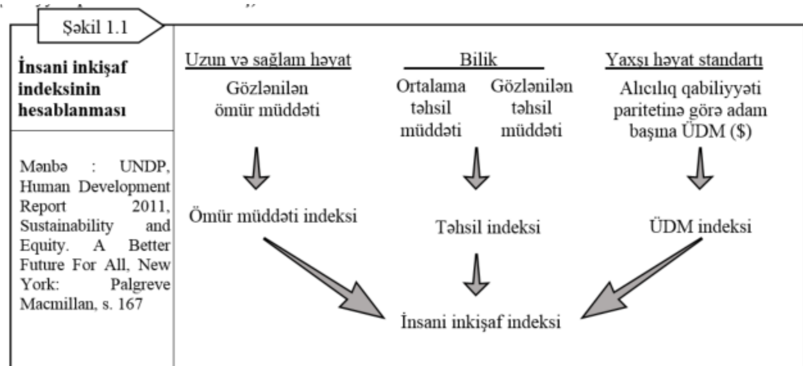
3. Adam başına düşən gəlir əhalinin rifahını birbaşa olaraq ölçə bilmir. Məsələn adam başına gəlirləri çox yaxın olan ölkələrdə əhalinin sağlamlığı baxımından fərqlər ola bilir.

İstehsal prosesinin fərqli olması, ticarət əngəllərinin, valyuta məzənnəsinin təsiri nəticəsində adam başına düşən gəlirlərə görə ölkələri müqayisə etmək çətindir. Bu fərqi aradan qaldırmaq üçün isə alıcılıq qabiliyyəti paritetindən(AQP) istifadə edilir. AQP ölkələr arasındaki qiymət səviyyələrindəki fərqlilikləri ortadan qaldıraraq, fərqli pul vahidlərinin alıcılıq qabiliyyətlərini bərabərləşdirən bir valyuta məzənnəsidir. Fərz edək ki, i malı j ölkəsi və ABŞ da satılır. J ölkəsində i malının qiyməti P_i^j, ABŞ – da isə $P_i^{ABŞ}$şəklindədir. Alıcılıq qabiliyyəti pariteti :

$$e = \frac{P_i^j}{P_i^{ABŞ}}$$

Lakin qiymətlərin bu cür çarpaz müqayisənin əmtəə və xidmətlərin hər biri üçün aparılması olduqca mürəkkəb idi. Bu hesablamaları asanlaşdırmaq üçün 1968 – ci ildə BMT – nin himayəsi altında Beynəlxalq müqayisə proqramı(ICP) qurulmuşdur.

Insani inkişaf indeksi(HDI) gözlənilən ömür müddətinə(səhiyyə göstəricilərinə görə hesablanmış - scores in health), bilik səviyyəsinə (savadlılıq dərəcəsi və orta təhsil müddəti) və adam başına düşən gəlirə(alıcılıq qabiliyyəti pariteti ilə hesablanmış) əsasən hesablanır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Stuart R. LYNN Economic development theory and practice for a divided world. NEW JERSEY: Pearson education, 2003, 550 p. 2.Gerald M. Meier and James E. Rauch Leading Issues in economic development seven edition. NEW YORK: Oxford university press, 2000, 578 p. 3.Rıza Fikret Yıkmaz Sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesi ve Türkiye için yöntem geliştirilmesi: Uzmanlık tezi, 2011, 208 s. 4.Gülen Elmas A. Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı // Hitit üniversitesi Sosyal bilimler endüstri dergisi, 2013, № 2, 45 – 52. 5.Henry B. "İmport substitution" T.N. Srinivisan and H. B. Chenery, eds., Handbook of Development Economic 2. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1989, 5061 s. 6.KARAÇAY ÇAKMA H. Kalkınma iktisadı literatüründe gelişme kavramının evrimi // Hacettepe üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakultesi dergisi, 2003, cilt 21, № 2, 49 – 68. 7.Çelik Y. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sağlık // Hacettepe sağlık idaresi dergisi, 2006, cilt 9, № 1, 19-36. 8.Günsoy G. İNSANİ GELİŞME KAVRAMI VE SAĞLIKLI YAŞAM HAKKI // ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2005, cilt 1, № 2, 35-52.

Экономическое развитие и его оценка

А.В. Исмаиллы

Одной из ключевых задач развивающихся стран в наше время является обеспечение устойчивого экономического развития. Экономическое развитие - это широкая концепция, которая также включена в экономический рост. В этой статье рассматривается экономическое развитие и способы его расчета.

Ключевые слова*: экономическое развитие, экономический рост, индекс человеческого развития, устойчивое экономическое развитие, паритет покупательной способности*

Economıc development and ıts assessment

A.V. İsmayilli

One of the key targets of the developing countries in modern times is to ensure sustainable economic development. Economic development is a broad concept that is also included in the economic growth. This article deals with economic development and ways to calculate it.

Key words*: Economic development, economic growth, human development index, sustainable economic development, purchasing power parity*

aismayilli@std.beu.edu.az

